

NGHIÊN CỨU, BIÊN SOẠN TỪ ĐIỂN BÁCH KHOA VỀ ĐƯỜNG, PHỐ QUẬN BA ĐÌNH, HÀ NỘI¹

LÊ THỊ HẢI CHÍ²

Abstract: This paper focuses on clarifying the macrostructure and microstructure of the *Encyclopedic Dictionary of Streets in Ba Dinh District, Hanoi*. The results provide readers and researchers in lexicography and encyclopedia studies with information about the methods for compiling an encyclopedic dictionary of street toponyms. This, in turn, affirms the importance and significance of Hanoi's streets in general, and those of Ba Dinh District in particular, thereby contributing to the promotion and development of tourism in the capital.

Keywords: *Encyclopedic dictionary, streets, Ba Dinh district, Ha Noi city.*

1. Đặt vấn đề

Quận Ba Đình (trước ngày 01/7/2025) là một trong 12 quận nội thành Hà Nội, một trong 5 quận nằm trên đất của khu vực Thăng Long - Hà Nội truyền thống, vùng đất “Địa linh - Nhân kiệt”, giữ vị trí trọng yếu của Thăng Long - Hà Nội, hiện là nơi tập trung nhiều cơ quan hành chính quan trọng của Đảng, Nhà nước nói chung và của Hà Nội nói riêng. Ngoài việc là trung tâm hành chính - chính trị quan trọng hàng đầu của thành phố Hà Nội và đất nước, quận Ba Đình cũng là khu vực dẫn đầu thành phố Hà Nội về mức tăng trưởng kinh tế qua các năm, là khu vực gắn với nhiều địa danh mang giá trị lịch sử sâu sắc như: Lăng Chủ tịch Hồ Chí Minh (biểu tượng linh thiêng của dân tộc Việt Nam); Quảng trường Ba Đình (nơi Chủ tịch Hồ Chí Minh đọc Tuyên ngôn Độc lập ngày 02/9/1945); Hoàng thành Thăng Long (Di sản văn hoá thế giới được UNESCO công nhận); Chùa Một Cột (kiến trúc độc đáo, biểu tượng văn hoá Hà Nội); Cột cờ Hà Nội (di tích còn lại của thành cổ Thăng Long);... hay nhiều địa điểm có ý nghĩa văn hoá, tôn giáo, nhiều địa điểm tham quan, du lịch nổi tiếng như: chùa Kim Liên, chùa Ngọc Hà, Chùa Láng, đình Ngọc Hà, đình Vạn Phúc, đền Voi Phục, Bảo tàng Hồ Chí Minh, Bảo tàng Lịch sử Quân sự Việt Nam, Bảo tàng Mỹ thuật Việt Nam, Nhà thờ Cửa Bắc, công viên Bách Thảo, công viên Thủ Lệ,...; có nhiều tuyến đường phố lớn như: phố Chu Văn An, đường Độc Lập, đường Hoàng Diệu, phố Hùng Vương, phố Kim Mã, phố Lý Nam Đế, phố Phan Đình Phùng, đường Thanh Niên, phố Trần Phú,...; nhiều trường học nổi tiếng như: Trường Tiểu học Nguyễn Tri Phương, Trường THCS Giảng Võ, Trường THPT Phan Đình Phùng, v.v. Quận Ba Đình còn là nơi đặt trụ sở của Tòa nhà Quốc hội, Phủ Chủ tịch, Văn phòng Chính phủ và nhiều cơ quan ngoại giao, đại sứ quán như: Cục Lãnh sự, Cục Lễ tân nhà nước và Phiên dịch đối ngoại thuộc Bộ Ngoại giao, Đại sứ quán Liên bang Nga, Đại sứ quán Nhật Bản, Đại sứ quán Hợp chúng quốc Hoa Kỳ, Đại sứ quán Canada, Đại sứ quán Cộng hòa Liên bang Đức, Đại sứ quán Australia, Đại sứ quán Cộng hòa Ba Lan, Đại sứ quán Cộng hòa Nhân dân Trung Hoa, Đại sứ quán vương quốc Ả-rập Xê-út, Đại sứ quán Cộng hòa Singapore, Đại sứ quán Cộng hòa Hồi giáo Iran v.v.

Đây là khu vực tập trung nhiều cơ quan hành chính quan trọng của Đảng, Nhà nước nói chung và của Hà Nội nói riêng, là trung tâm hành chính - chính trị quan trọng hàng đầu cả nước, nơi gắn liền với nhiều cuộc chiến tranh oanh liệt của dân tộc Việt Nam và là nơi bảo tồn, lưu giữ rất nhiều di tích lịch sử - văn hoá có ý nghĩa quan trọng. Vì thế, việc biên soạn một cuốn *Từ điển bách khoa về đường, phố quận Ba Đình, Hà Nội* là một việc làm cần thiết, mang nhiều ý nghĩa về mặt khoa học và thực tiễn bởi sẽ giúp cho độc giả, các nhà nghiên cứu có thể hiểu rõ về cách thức biên soạn loại hình từ điển bách khoa về địa danh đường phố; hiểu rõ về vị trí địa lí, nguồn gốc lịch sử cũng như hiện

¹ Bài viết là sản phẩm của Nhiệm vụ khoa học và công nghệ cấp cơ sở năm 2025: “*Biên soạn Từ điển bách khoa về đường, phố quận Ba Đình, Hà Nội*”, do Viện Ngôn ngữ học là tổ chức chủ trì. Địa danh quận Ba Đình mà bài viết đề cập được khảo sát điều tra vào thời điểm trước khi sáp nhập theo Nghị quyết số 1656/NQ-UBTVQH15 về việc sắp xếp các đơn vị hành chính cấp xã của thành phố Hà Nội năm 2025 được Ủy ban Thường vụ Quốc hội nước Cộng hòa xã hội chủ nghĩa Việt Nam khóa XV thông qua ngày 16/6/2025.

² Viện Ngôn ngữ học, Email: lethihaichi84@gmail.com

trạng (các di tích lịch sử - văn hoá, địa điểm tham quan, du lịch nổi tiếng, hiện trạng sản xuất, kinh doanh, khai thác về du lịch,...) trên các tuyến đường phố thuộc quận Ba Đình, từ đó khẳng định được tầm quan trọng và ý nghĩa của các tuyến đường, phố Hà Nội nói chung, các tuyến đường, phố quận Ba Đình nói riêng, góp phần thúc đẩy và quảng bá du lịch thành phố Hà Nội.

2. Cấu trúc vĩ mô, cấu trúc vi mô của cuốn *Từ điển bách khoa về đường, phố quận Ba Đình, Hà Nội*

2.1. Cấu trúc vĩ mô

Khái niệm cấu trúc vĩ mô (macrostructure) vốn được sử dụng trong từ điển học với nghĩa là cấu trúc bao gồm toàn thể các mục từ (bảng mục từ/bảng từ đầu mục - headword), tạo thành một hệ thống tên gọi các khái niệm, sự vật, sự kiện, nhân vật,... mà thông tin về chúng được trình bày ở đó.

Theo đó, *Từ điển bách khoa về đường, phố quận Ba Đình, Hà Nội* gồm 96 mục từ, tương đương với 96 tên đường, phố thuộc quận Ba Đình, Hà Nội. Các mục từ được phân loại theo 03 loại hình mục từ cụ thể như sau:

Thứ nhất, loại hình mục từ đường, phố được đặt tên theo tên của các danh nhân thuộc các giai đoạn lịch sử khác nhau của dân tộc. Có 52 mục từ, tương đương với 52 tên đường, phố (chiếm 54,16%), trong đó tập trung vào tên các vị vua, quan có công trong lịch sử hàng nghìn năm dựng nước của Việt Nam (như: phố Hùng Vương - tên hiệu của 18 đời vua đầu tiên của nhà nước Văn Lang, một trong những nhà nước đầu tiên của người Lạc Việt; phố Lý Nam Đế - vị vua đầu tiên của nhà Tiền Lý và nước Vạn Xuân, thủ lĩnh của cuộc khởi nghĩa chống lại thời kì Bắc thuộc lần thứ hai của Nhà Lương, lập ra Nhà Tiền Lý và nước Vạn Xuân; phố Mạc Đĩnh Chi - quan đại thần và nhà ngoại giao nổi tiếng triều Trần; phố Đặng Tất - vị quan dưới triều nhà Hồ; phố Phan Huy Ích - quan đại thần trải qua ba triều đại Lê Trung Hưng, Tây Sơn và Nhà Nguyễn; phố Lý Văn Phức - danh thần triều Nguyễn; phố Mai Anh Tuấn - vị quan dưới triều Nguyễn; đường Hoàng Diệu - vị quan nhà Nguyễn nổi tiếng;...); tên các vị danh tướng, tướng lĩnh quân đội, tên các anh hùng dân tộc nổi tiếng, những người có công trong sự nghiệp đấu tranh giải phóng dân tộc Việt Nam (phố Nguyễn Cảnh Chân - danh tướng chống quân Minh thời Hậu Trần; phố Đặng Dung - tướng lĩnh nhà Hậu Trần; phố Nguyễn Thái Học - nhà cách mạng Việt Nam chủ trương dùng vũ lực lật đổ chính quyền thực dân Pháp, giành độc lập cho Việt Nam; phố Trần Phú - nhà cách mạng, nhà chính trị, lí luận chính trị cộng sản, người học trò xuất sắc của Chủ tịch Hồ Chí Minh; đường Nguyễn Chí Thanh - Đại tướng Quân đội nhân dân Việt Nam, vị đại tướng thứ 2 của Quân đội Nhân dân Việt Nam sau Đại tướng Võ Nguyên Giáp;...); tên các nhà yêu nước, nhà lãnh đạo khởi nghĩa nổi tiếng (như: phố Cao Bá Quát - quân sư trong cuộc khởi nghĩa ở Mỹ Lương từ cuối năm 1854 - đầu năm 1855, một nhà thơ nổi tiếng nửa đầu thế kỉ XIX; đường Hoàng Hoa Thám - thủ lĩnh cuộc Khởi nghĩa Yên Thế chống thực dân Pháp từ năm 1887 - 1913; phố Nguyễn Trung Trực - Anh hùng dân tộc, thủ lĩnh phong trào khởi nghĩa chống Pháp vào cuối thế kỉ XIX ở Nam Bộ; phố Đội Nhân - nhà yêu nước, một trong những nhà lãnh đạo cuộc binh biến Hà Thành đầu độc năm 1908; phố Đội Cấn - thủ lĩnh trong cuộc binh biến chống chính quyền thực dân Pháp tại Thái Nguyên năm 1917;...); hay tên các nhà giáo, thầy thuốc, nhà văn hoá, nhà văn, nhà thơ, nhà báo,... nổi tiếng của dân tộc (như: phố Chu Văn An - nhà giáo, thầy thuốc nổi tiếng, quan viên Đại Việt cuối thời Trần, danh nhân văn hoá thế giới vào cuối thế kỉ XIII, đầu thế kỉ XIV; phố Bà Huyện Thanh Quan - nữ thi sĩ nổi tiếng vào đầu thế kỉ XIX; phố Phan Kế Bính - nhà báo, nhà văn nổi tiếng vào cuối thế kỉ XIX, đầu thế kỉ XX; phố Nguyễn Khắc Hiếu - nhà thơ, nhà văn và nhà viết kịch nổi tiếng đầu thế kỉ XX; phố Nguyễn Công Hoan - nhà văn hiện thực phê phán nổi tiếng đầu thế kỉ XX; phố Nam Cao - nhà văn hiện thực, nhà báo nổi tiếng vào thế kỉ XX; phố Nguyễn Hồng - nhà văn, nhà thơ nổi tiếng vào thế kỉ XX; đường Văn Cao - chiến sĩ biệt động ái quốc, nhạc sĩ, họa sĩ, nhà thơ nổi tiếng vào thế kỉ XX;...).

Thứ hai, loại hình mục từ đường, phố được đặt tên theo tên của địa danh kỉ niệm sự kiện lịch sử tiêu biểu của dân tộc. Có 04 mục từ, tương đương với 04 tên đường, phố (chiếm 4,16%), gồm: phố Yên Thế (địa danh thuộc tỉnh Bắc Giang trước đây (nay là Bắc Ninh), quê hương cuộc Khởi nghĩa Yên Thế chống thực dân Pháp từ năm 1887 - 1913 do Hoàng Hoa Thám lãnh đạo); đường Bắc Sơn (địa danh thuộc tỉnh Lạng Sơn, nơi diễn ra cuộc Khởi nghĩa Bắc Sơn chống Pháp cuối năm 1940);

đường Độc Lập (tên gọi ghi nhớ Ngày Độc Lập 02/09/1945 của dân tộc, ngày Chủ tịch Hồ Chí Minh đọc bản *Tuyên ngôn Độc lập* tại Quảng trường Ba Đình, khai sinh nước Việt Nam Dân chủ Cộng hòa, tiền thân của nước Cộng hòa Xã hội chủ nghĩa Việt Nam) và đường Điện Biên Phủ (địa danh thuộc tỉnh Điện Biên, nơi diễn ra Chiến thắng Điện Biên Phủ năm 1954) [7, tr.209-210].

Thứ ba, loại hình mục từ đường, phố được đặt tên theo tên của địa danh hành chính và phi hành chính. Có 40 mục từ, tương đương với 40 tên đường, phố (chiếm 41,68%); có thể phân nhóm thành: tên địa danh hành chính của các khu vực, trong đó có những địa danh liên tục tồn tại từ xưa tới nay (như: phố Giảng Võ, phố Nghĩa Dũng, phố Ngọc Hà, phố Trúc Bạch, phố Vạn Bảo,...); có những tên đường, phố từng tồn tại đến giữa thế kỉ XIX, song đã không xuất hiện trong các tư liệu hành chính vì sáp nhập với đơn vị khác hoặc đổi tên (như phố Châu Long, phố Liễu Giai, phố Ngũ Xã,...); có những đường, phố mang tên gọi là những địa danh hành chính hình thành từ giữa hoặc cuối thế kỉ XIX (như: phố Lạc Chính (tên gọi mới khi sáp nhập tràng Ngũ Xã và tràng Tứ Chiếng); phố Kim Mã, phố Ngọc Khánh (vốn là tên gọi của trại Kim Mã, trại Liễu Giai được tách ra từ trại Giảng Võ);...); tên địa danh các làng cũ (như phố Kim Mã Thượng (nằm trên đất làng Kim Mã Thượng thuộc trại Kim Mã xưa); phố Tân Ấp (nằm trên vùng đất xóm Tân Ấp, một xóm mới mở những năm 30 của thế kỉ XX thuộc địa phận Phúc Xá);...); tên địa danh các di tích hoặc đặc điểm mang tính tiêu biểu tại khu vực đường phố đi qua (như phố Chùa Một Cột (nơi có chùa Một Cột); phố Cửa Bắc (nơi có cổng phía Bắc của thành Hà Nội); phố Hồng Phúc (nơi có chùa Hồng Phúc); đường La Thành (vốn là đoạn đường lũy phía Nam của thành Đại La); phố Núi Trúc (tên một ngọn núi đất xưa kia ở vùng này); phố Quán Thánh (nơi có đền Quán Thánh, tên gọi khác của đền Trấn Vũ);...); hay tên các khu vực phường nghề truyền thống trước đây, trong đó có nhiều tên gọi vốn là tên Nôm của các đơn vị hành chính hoặc cửa ô cũ (như: phố Hàng Bún (tên Nôm của thôn Yên Ninh cũ); phố Hàng Than (tên Nôm của thôn Thạch Khôi cũ);...) [7, tr.208-209].

Như vậy, tên đường, phố thuộc quận Ba Đình, thành phố Hà Nội được đặt theo tên của danh nhân chiếm số lượng lớn nhất (52 tên đường, phố); tiếp sau là đặt theo tên của địa danh hành chính và phi hành chính (40 tên đường, phố); ít nhất là đặt theo tên của địa danh kỉ niệm sự kiện lịch sử tiêu biểu của dân tộc (04 tên đường, phố).

2.2. Cấu trúc vi mô

Cuốn *Từ điển bách khoa về đường, phố quận Ba Đình, Hà Nội* có 3 loại hình mục từ, tương đương với 3 cấu trúc vi mô.

2.2.1. Cấu trúc mục từ đường, phố được đặt tên theo tên của danh nhân

Cấu trúc mục từ gồm các thông tin sau:

- Tiêu đề mục từ: tên đường, phố.
- Nội dung mục từ gồm các thông tin:
 - + Giới thiệu tên đường, phố; vị trí địa lí.
 - + Nguồn gốc lịch sử hình thành.
 - + Hiện trạng (các di tích lịch sử - văn hoá, công trình kiến trúc văn hoá - nghệ thuật, bảo tàng, các đình, chùa nổi tiếng, các danh lam thắng cảnh, các địa điểm vui chơi, du lịch, tham quan nổi tiếng, hiện trạng sản xuất, kinh doanh, khai thác về du lịch,...).
 - + Tiểu sử danh nhân (gồm các nội dung thông tin: năm sinh - năm mất; tên tự, tên hiệu, tên thật, bút danh; quê quán, nơi sống và làm việc; quá trình học tập, công tác, hoạt động; các công hiến chính, các tác phẩm chính; các phần thưởng, danh hiệu, giải thưởng,... (nếu có)).
 - + Hình minh họa.

2.2.2. Cấu trúc mục từ đường, phố được đặt tên theo tên của địa danh kỉ niệm sự kiện lịch sử tiêu biểu của dân tộc

Cấu trúc mục từ gồm các thông tin sau:

- Tiêu đề mục từ: tên đường, phố.

- Nội dung mục từ gồm các thông tin:

+ Giới thiệu tên đường, phố; vị trí địa lí.

+ Nguồn gốc lịch sử hình thành.

+ Hiện trạng (các di tích lịch sử - văn hoá, công trình kiến trúc văn hoá - nghệ thuật, bảo tàng, các đình, chùa nổi tiếng, các danh lam thắng cảnh, các địa điểm vui chơi, du lịch, tham quan nổi tiếng, hiện trạng sản xuất, kinh doanh, khai thác về du lịch,...)

+ Tiêu dẫn sự kiện (gồm các nội dung thông tin: địa điểm diễn ra sự kiện; thời gian diễn ra sự kiện; diễn biến của sự kiện; tác dụng, vai trò, ý nghĩa và ảnh hưởng của sự kiện).

+ Hình minh họa.

2.2.3. Cấu trúc mục từ đường, phố được đặt tên theo tên của địa danh hành chính và phi hành chính

Cấu trúc mục từ gồm các thông tin sau:

- Tiêu đề mục từ: tên đường, phố.

- Nội dung mục từ gồm các thông tin:

+ Giới thiệu tên đường, phố; vị trí địa lí.

+ Nguồn gốc lịch sử hình thành.

+ Hiện trạng (các di tích lịch sử - văn hoá, công trình kiến trúc văn hoá - nghệ thuật, bảo tàng, các đình, chùa nổi tiếng, các danh lam thắng cảnh, các địa điểm vui chơi, du lịch, tham quan nổi tiếng, hiện trạng sản xuất, kinh doanh, khai thác về du lịch,...).

+ Hình minh họa.

3. Kết luận

Việc triển khai biên soạn *Từ điển bách khoa về đường, phố quận Ba Đình, Hà Nội* là một nhiệm vụ hết sức khả thi, mang tính thực tiễn cao. *Từ điển bách khoa về đường, phố quận Ba Đình, Hà Nội* sẽ là một nguồn tài liệu tham khảo toàn diện, tiện dụng, hữu ích, giúp độc giả có thể dễ dàng tra cứu, cập nhật một cách có hệ thống bức tranh chung về đường, phố quận Ba Đình, thành phố Hà Nội, hiểu rõ về cách thức biên soạn loại hình từ điển bách khoa về địa danh đường phố; hiểu rõ về vị trí địa lí, nguồn gốc lịch sử hình thành, cũng như tiềm năng phát triển du lịch (như: cung cấp thông tin về các khu di tích lịch sử - văn hoá, công trình kiến trúc văn hoá - nghệ thuật, bảo tàng, các đình, chùa nổi tiếng, các danh lam thắng cảnh, các địa điểm vui chơi, du lịch, tham quan nổi tiếng, hiện trạng sản xuất, kinh doanh, khai thác về du lịch,...) trên các tuyến đường, phố thuộc quận Ba Đình, từ đó khẳng định được tầm quan trọng và ý nghĩa của các tuyến đường, phố Hà Nội nói chung, các tuyến đường, phố quận Ba Đình nói riêng, góp phần thúc đẩy và quảng bá du lịch thành phố Hà Nội.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Lê Thị Hải Chi. *Hướng tới biên soạn Từ điển bách khoa địa danh đường, phố quận Hoàn Kiếm*. Tạp chí Từ điển học và Bách khoa thư, số 3(83), tháng 11/2023, tr. 44-52. 2023
2. Lê Thị Hải Chi. *Hướng tới biên soạn công trình tra cứu về đường, phố các quận nội thành Hà Nội*. Tạp chí Từ điển học và Bách khoa thư, số 1(87), tháng 01/2024, tr. 35-39. 2024.
3. Lê Thị Hải Chi (Chủ nhiệm đề tài). *(Biên soạn Từ điển bách khoa địa danh đường, phố quận Hoàn Kiếm (giai đoạn 1 và 2)*. Đề tài khoa học cấp Cơ sở năm 2023 - 2024, Tài liệu lưu hành nội bộ Viện Ngôn ngữ học.
4. Nguyễn Viết Chức (Chủ biên). *Từ điển đường phố Hà Nội*. NXB Hà Nội. 2010.
5. Nguyễn Vinh Phúc. *Phố và Đường Hà Nội*. NXB Giao thông Vận tải, Hà Nội. 2010.
6. Giang Quân. *Từ điển đường phố Hà Nội*. NXB Thời đại, Hà Nội. 2010.
7. Nguyễn Thị Việt Thanh (Chủ biên). *Địa danh hành chính Thăng Long - Hà Nội (từ đầu thế kỉ XIX đến nay)*. NXB Hà Nội. 2019.
8. Ủy ban nhân dân thành phố Hà Nội, Viện Nghiên cứu phát triển kinh tế - xã hội Hà Nội. *Xã, phường, thị trấn Hà Nội*. NXB. Hà Nội. 2019.
9. <https://badinh.hanoi.gov.vn/>